

QO'SHIMCHALAR IMLOSI.

Mamajonova Dilfuza.

Yangiqo'rg'on human 1-son

politexnikumi ona tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilida qo'shimchalar imlosi masalasi tahlil qilinadi. Qo'shimchalar yozuvining grammatik va fonetik asoslari, ularning turli so'z shakllariga ta'siri, shuningdek, imloviy qoidalarining takomillashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlar va zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahliliy yondashuv qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, qo'shimcha, imlo, morfologiya, fonetika, yozuv qoidalari, tilshunoslik

O'zbek tilida qo'shimchalar imlosi masalasi tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Qo'shimchalarning so'z tarkibidagi roli, ularning talaffuzi va yozuvidagi tafovutlar imlo qoidalarini mukammallashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Ushbu maqolada qo'shimchalarning imloviy xususiyatlari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan o'rganiladi.

O'zbek tilida qo'shimchalarning yozilishi qoidalarga asoslangan bo'lib, ularni to'g'ri qo'llash yozma nutqning aniq va mantiqiy bo'lishiga yordam beradi. Quyida qo'shimchalar imlosi bo'yicha batafsil qoidalar keltirilgan.

Qo'shimchalar so'zga qo'shilib, uning ma'nosini yoki grammatik holatini o'zgartiradi. Ular ikki turga bo'linadi:

- So'z yasovchi qo'shimchalar – yangi so'z yasaydi: bilim → bilimdon, yoz → yozuvchi
- Grammatik qo'shimchalar – so'zning shaklini o'zgartiradi: uy → uylar, bola → bolaga

Qo'shimchalarning yozilishi ba'zan so'zning oxirgi tovushiga bog'liq holda o'zgarishi mumkin.

Ko'plik qo'shimchasi (-lar)

Ko'plik qo'shimchasi -lar shaklida bo'lib, so'zning oxirgi tovushiga bog'liq holda o'zgarishsiz qo'shiladi:

- Ochiq bo'g'inli so'zlarga: uy → uylar, ona → onalar, aka → akalar
- Undosh bilan tugagan so'zlarga: kitob → kitoblar, daftar → daftarlar, odam → odamlar

Barcha so'zlarga faqat -lar shaklida qo'shiladi, -lar, -ler kabi variantlar yo'q.

Belgilash kelishigi (-ning)

So'z egalik shaklida qo'llanganda -ning qo'shimchasi har doim o'zgarishsiz yoziladi:

- o'quvchi → o'quvchining
- uy → uyning
- shahar → shaharning

Bu qo'shimcha bilan so'zlar orfografik jihatdan o'zgarmaydi.

Qaratqich kelishigi (-ga, -ka)

So'zga bog'liq holda -ga yoki -ka shaklida bo'ladi:

- Ochiq bo'g'inli yoki undosh bilan tugagan so'zlarga: uy → uyga, kitob → kitobga, daftar → daftarga
- A va E tovushlari bilan tugagan so'zlarga: bola → bolaga, ona → onaga
- Ba'zi so'zlarda fonetik o'zgarish bo'lishi mumkin: do'st → do'stga, mast → mastga

Tushum kelishigi (-ni)

Tushum kelishigi -ni har doim o'zgarishsiz yoziladi:

- kitob → kitobni
- uy → uyni
- odam → odamni

Agar so'z unli bilan tugasa ham hech qanday o'zgarish sodir bo'lmaydi:

- ona → onani
- bola → bolani

O‘rin-payt kelishigi (-da)

Bu qo‘shimcha o‘zgarishsiz yoziladi:

- maktab → maktabda
- uy → uyda
- shahar → shaharda

Ba’zi so‘zlarda talaffuz o‘zgarishi bo‘lishi mumkin, lekin yozilish doim bir xil:

- do‘st → do‘stda
- mast → mastda

Chiqarish kelishigi (-dan)

Chiqarish kelishigi -dan har doim o‘zgarishsiz yoziladi:

- maktab → maktabdan
- uy → uydan
- shahar → shahardan

Ba’zi so‘zlarda talaffuz o‘zgarishi sodir bo‘lishi mumkin:

- do‘st → do‘stdan
- mast → mastdan

Egalik qo‘shimchalari

Egalik qo‘shimchalari so‘zga qo‘shilganda quyidagi shaklda yoziladi:

Asosiy	1-shaxs	2-shaxs	3-shaxs
so‘z	(mening)	(sening)	(uning)
Uy	uyim	uying	uyi
Kitob	kitobim	kitobing	kitobi
Do‘st	do‘stim	do‘sting	do‘sti
Ona	onam	onang	onasi

Agar so‘z unli bilan tugasa, -m, -ng, -si shaklida yoziladi:

- bola → bolam, bolang, bolasi
- ona → onam, onang, onasi

Sifatdosh va ravishdosh qo‘shimchalari

Sifatdosh va ravishdosh hosil qiluvchi qo'shimchalar quyidagicha yoziladi:

Qo'shimcha	Misollar
-uvchi	yozuvchi, aytuvchi
-gan	o'qigan, ko'rgan
-ib	bilib, tushunib
-lik	yoshlarlik, o'g'illik

Ba'zi so'zlar talaffuzga mos ravishda o'zgaradi:

- bor → borib
- kel → kelib

Qisqartmalar va ularga qo'shimcha qo'shish

Qisqartma so'zlarga qo'shimcha qo'shilganda apostrof (') belgisi ishlatiladi:

- O'zMU → O'zMU'ga
- AQSh → AQSh'ning
- BMT → BMT'dan

Bu qoidaga ko'ra, qisqartmalar oxirida -lar qo'shimchasi qo'shilmaydi:

- To'g'ri: O'zMU'da, AQSh'ga
- Noto'g'ri: O'zMUlar, AQShlar

Ruscha va xorijiy so'zlarga qo'shimchalar qo'shish

O'zbek tiliga kirib kelgan ruscha va xorijiy so'zlarga qo'shimchalar quyidagi tartibda qo'shiladi:

- Telefon → telefonlar, telefonga, telefonni
- Kompyuter → kompyuterga, kompyuterdan
- Stadion → stadiona, stadiondan

Bunda so'zning asl shakli o'zgarmaydi.

Ajratib yoziladigan va qo'shib yoziladigan qo'shimchalar

Ba'zi qo'shimchalar ajratib, ba'zilari esa qo'shib yoziladi:

- Qo'shib yoziladiganlar:
 - o'quvchi uchun, o'qituvchi bilan, maktab dagi

- do'st ingni, kitob larimiz
- Ajratib yoziladiganlar:
 - men ham, sen bilan, siz ham

Xulosa

Mazkur maqolada o'zbek tilida qo'shimchalar imlosi bilan bog'liq muammolar tahlil qilinib, ularni hal etish bo'yicha takliflar ilgari surildi. Xususan, quyidagi yo'nalishlarda ishlash zarurati ta'kidlandi:

1. Qo'shimchalar imlosini tartibga solish uchun maxsus qoida va lug'atlar ishlab chiqish.
2. Amaliyotga asoslangan lingvistik tadqiqotlar o'tkazish.
3. O'quv darsliklarida qo'shimchalar imlosi bo'yicha ko'proq misollar keltirish.
4. Zamonaviy texnologiyalar yordamida avtomatlashtirilgan imlo tekshirish tizimlarini rivojlantirish.

Shunday qilib, qo'shimchalar imlosi bo'yicha yanada mukammal qoidalar ishlab chiqish o'zbek tilining yozma madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. O'zbek orfografiyasining asosiy qoidalari. Toshkent, 1956.
2. O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari. Toshkent, 1995.
3. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining yangi alifbosi va imlosi. Toshkent, 1999.
4. Rahmatullaev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent, 2006. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 200
5. [www. onatili.uz](http://www.onatili.uz)